

УДК 7.036.1

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2022.3.4>**Карпов Віктор Васильович,**

доктор історичних наук,
декан факультету архітектури, будівництва та дизайну
Національного авіаційного університету
ORCID ID: 0000-0002-3446-9187
vvkarpoff@ukr.net

ЕЙДЕТИКА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО КОСТЮМУ В КОНСТРУКЦІЇ ТЕОРІЇ НЕЙРОАРТУ ТА АНТРОПОЛОГІЇ

Метою статті є окреслення взаємозв'язку традицій українського народного костюму та теорії нейроарту на основі антропології мистецтва. У народному костюмі втілено культурно-мистецький фундамент української нації, а в його знаково-символічній системі уособлено світоглядні уявлення українців. Мистецький образ українського костюму є явищем, в якому втілений історико-культурний та мистецький поступ українського народу що має візуально-матеріальну й нематеріальну складову виражених у семантиці костюма.

Серед рослинних мотивів центральним символом є Дерево життя у якому закодовано доволі просте за формою вияву, архаїчне сприйняття українцями побудови світу, де представлені небесний, земний та підземний світи. До рослинних символів у вишивці, ткацтві належать зображення троянди (рожі, ружі), лілеї, листя дуба, хмелю, винограду.

Використання геометричних знаків уособлює землеробське спрямування української нації. Схематичне зображення різноманітних комбінацій цих фігур в орнаментах, присутніх на елементах костюму, являє собою матеріальний світ. Тобто, землю, ниву, а, отже, родючість. До найпоширеніших знаків належить хрест (прямий, косий, подвійний) як символ природи та чотирьох її стихій. Щодо знаку сварги, то вона є хрестом в русі – одним із найдавніших солярних символів, що уособлює динаміку Сонця (влітку та взимку, вночі і вдень). У спіралі втілена побудова Всесвіту та всіх життєвих циклів. Серед антропоморфних зображень тварин та птахів перевага надається образу Березині.

Образ є структурною моделлю ейдетичного мислення людини і способом спілкування людини з реальним і божественним світом. Комплекс вбрання українського народу розглядається, як образ, який сформувався упродовж століть та уособлює, перш за все, своєрідну ейдетичну первісності життя. Оскільки кожен матеріальний та нематеріальний елемент традиційного костюму створений силою людської творчої думки й тисячолітнього етнокультурного підґрунтя, реалізований за допомогою ряду технік декоративно-прикладного мистецтва з утилітарною та естетичною ціллю та, в підсумку, введений в людський побут. [

Творче осмислення світогляду попередніх поколінь дає нам можливість аналізувати традиційний костюм українського народу з точки зору ейдетики. Ейдети́чний аспект проблеми образу в українському народному костюмі не вивчався. З'ясовано визначальний вплив оточуючого середовища на формування ейдетичних уявлень людини і її пошук емоційно-мистецького вираження світоглядного концепту життя. У костюмі це була знаково-символічна система орнаментування вбрання за допомогою вишивки, ткацтва, бісероплетіння тощо. Сюди належить і гама кольорів, де ключову роль посідають білий, чорний та червоний кольори – кольори природного циклу. В конструкції теорії нейроарту та антропології мистецтва ейдетика українського народного костюму постає яскравим утвердженням світоглядної домінанти, джерела якої беруть свої початки в первісності людського буття.

Ключові слова: український народний костюм, нейроарт, антропологія, ейдетика, образ, семантика.

Karpov Viktor. EIDETICS OF THE UKRAINIAN FOLK COSTUME IN THE CONSTRUCTION OF THE THEORY OF NEUROART AND ANTHROPOLOGY

The purpose of the article is to outline the relationship between the traditions of the Ukrainian folk costume and the theory of neuroart based on the anthropology of art. The cultural and artistic foundation of the Ukrainian nation is embodied in the folk costume, and the worldview of Ukrainians is personified in its sign and symbolic system. The artistic image of the Ukrainian costume is a phenomenon that embodies the historical, cultural and artistic progress of the Ukrainian people, which has a visual-material and immaterial component expressed in the semantics of the costume.

Among the plant motifs, the central symbol is the Tree of Life, which encodes a rather simple form of manifestation, the archaic perception of Ukrainians of the construction of the world, where the heavenly, earthly and underground worlds are represented. Plant symbols in embroidery and weaving include images of roses (roses), lilies, oak leaves, hops, and grapes.

The use of geometric signs personifies the agricultural orientation of the Ukrainian nation. The schematic representation of various combinations of these figures in the ornaments present on the elements of the costume represents the material world. That is, land, field, and, therefore, fertility. The most common signs include the cross (straight, oblique, double) as a symbol of nature and its four elements. As for the sign of strife, it is a cross in motion – one of the oldest solar symbols, representing the dynamics of the Sun (summer and winter, night and day). The structure of the universe and all life cycles is embodied in the spiral. Among anthropomorphic images of animals and birds, preference is given to the image of Berehyna.

The image is a structural model of human eidetic thinking and a way of human communication with the real and divine world. The complex of clothing of the Ukrainian people is considered as an image that has been formed over the centuries and represents, first of all, a peculiar eidetic of the primacy of life. Because each material and immaterial element of a traditional costume is created by the power of human creative thought and a thousand-year-old ethno-cultural background, realized with the help of a number of techniques of decorative and applied art with a utilitarian and aesthetic purpose and, as a result, introduced into human life. †

Creative understanding of the worldview of previous generations gives us the opportunity to analyze the traditional costume of the Ukrainian people from the point of view of eidetics. The eidetic aspect of the image problem in Ukrainian folk costume has not been studied. The determining influence of the surrounding environment on the formation of eidetic ideas of a person and his search for an emotional and artistic expression of the worldview concept of life has been clarified. In the costume, it was a sign-symbolic system of ornamenting the outfit with the help of embroidery, weaving, beadwork, etc. This includes the range of colors, where white, black and red play a key role – the colors of the natural cycle. In the construction of the theory of neuroart and the anthropology of art, the eidetics of the Ukrainian folk costume appear as a vivid affirmation of the worldview dominant, the sources of which take their origins in the primitiveness of human existence.

Key words: *Ukrainian folk costume, neuroart, anthropology, eidetics, image, semantics.*

Нейронауки, спрямовані на вивчення глибин людського мозку, наблизили людство до визначення основних мозкових подразників, що стимулюють творчі ініціації та відчуття краси, можуть слугувати інструментарієм у дослідженні етнокультури. У вітчизняному мистецтвознавстві актуальним є студіювання народного костюма як виразника сталих світоглядних уявлень українського етносу, його образності та ейдетики.

Історіографія нейроарту та нейроестетики представлена ґрунтовними дослідженнями зарубіжних науковців кінця ХХ – початку ХХІ століття. Серед них Д. Оньянс, Д. Фольга-Янушевська, С. Зекі, В. Рамачандран, Д. Фрідберг, П. Шейнгорн та інші.

В українському мистецтвознавстві проблему нейроарту та нейроестетики вперше почали досліджувати Н. Сиротинська та В. Карпов. Беручи до уваги ключову роль образу, вчені зазначають, що «образ» як структурна модель мислення людини є проявом ейдетичного мислення людини, яка вийшла з первісної печери і повернулася до власної символічної печери – власного мозку. Тож, поняття «ейдос» вченими

трактується як символ спілкування людини з реальним і божественним світом та зі своїм мозком, що в різних творчих варіаціях та історичних епохах творить яскраві образи.

Нерозривність ейдетики з нейроартом В. Карпов трактує наступним чином: нейроарт в цьому контексті є процесом «...біологічного перетворення реальності в уявні внутрішні образи, що утворюються у людському мозку на основі функціональних можливостей нейронних мереж, відображення внутрішніх мислевих дій та психологічних переживань у нових образах» [3].

Вивчення теоретичних засад ейдетики в контексті світової науки розпочалося в 20-х рр. ХХ століття в Німеччині. Їй присвятили свої праці Е. Йенш, А. Рікель, О. Кро та інші науковці. У радянський період ейдетик досліджували О. Лурія, Л. Виготський та інші науковці. У період сучасності поняття «ейдетики» досить ґрунтовно досліджено в сучасній вітчизняній педагогіці. Зокрема, ролі технік ейдетики в освітньому процесі присвячені праці Є. Антощук, О. Пашенко, А. Бесєдіної, Л. Попової, З. Хало, М. Кравців.

В українському мистецтвознавстві вивчення ейдетики фактично розпочалося з праць В. Карпова, Н. Сиротинської, О. Бондик [4]. Зокрема, у спільній статті «Ейдетика художньої творчості в контексті нейроарту» науковці роблять висновок, що «результати осмислення сутності нейромистецтва можуть слугувати важливою складовою у дослідженні сучасних культурно-мистецьких здобутків, а також у визначенні ціннісних категорій гіперінформаційного суспільства». Способи та методи використання ейдетичного мислення в мистецтві уточнюють у своїх працях В. Личковах та Г. Лимар [1].

У народному костюмі втілено культурно-мистецький фундамент української нації, а в його знаково-символічній системі уособлено світоглядні уявлення українців. Із цих ракурсів, народний костюм як об'єкт матеріальної культурної спадщини досить ґрунтовно досліджений в галузі мистецтвознавства такими фундаментальними дослідженнями як «Український костюм: Надія на ренесанс» (2005) та «Історія української вишивки» (2008). На окрему увагу заслуговують наукові дослідження Т. Кари-Васильєвої, Т. Ніколаєвої, К. Матейко, Г. Стельмащук та ін. Нематеріальні (образні) принципи українського народного костюма досліджені, зокрема, в працях М. Селівачова та Ю. Мельничука.

Однак, комплексного аналізу мистецького образу українського народного костюму в сучасному мистецтвознавстві досі не проведено. Як виняток – напрацювання С. Долеско, в яких дослідниця розглядає мистецький образ українського костюму як комплексне явище, в якому втілений історико-культурний та мистецький поступ українського народу в державному й міжнародному вимірі та має візуально-матеріальну й нематеріальну (знаково-символічну) складову. Зокрема, в статті, присвяченій мистецькому образу українського народного костюма в жанровому портреті українських художників в період російсько-української війни (2022), авторка розглядає поняття «образу» українського народного костюма як ціннісного явища, що в портретному живописі сучасних українських художників «під час війни виконує роль так зва-

ної «мистецької зброї», яка стоїть на захисті української культури, мистецтва та історичної спадщини» [2].

Наукові розвідки, присвячені ейдетичному контексту прадавньої образної системи традиційного вбрання українців здебільшого носять фрагментарний характер. Таким чином, аналіз існуючих мистецтвознавчих джерел виявив актуальність дослідження ейдетики на прикладі українського народного костюма.

Ейдетизм є одним із різновидів пам'яті, що фіксує та відтворює образи з минулого. До них належать як окремі предмети чи об'єкти, так і явища. Ейдетизм яскраво виражений у дитячому віці, а в історичному акценті – в епоху первісності. Потенціал наукових досліджень значний, починаючи із інтерпретації браслету Мізинської стоянки із меандровим візерунком, якому нараховується 15 тисяч років. Ейдетичні образи як мистецька ознака ейдетичного мислення зустрічаються в ряді пам'яток археології, як в Україні, так і за її межами. Серед них варто виокремити петрогліфи (наскельні зображення) з Національного історико-археологічного заповідника «Кам'яна Могила» – археологічного комплексу світового значення, де присутні зображення від епохи Пізнього палеоліту до Середньовіччя [7].

Ймовірно, що створення археологічних наскельних зображень було викликане емоційними чинниками (наприклад, переживаннями) у сприйнятті тогочасною людиною предметів, подій чи явищ. Тобто, ейдетичні образи, або ж, первісні мистецькі твори стали продуктом здатності відтворення оточуючого середовища та емоційної складової.

У XXI столітті актуалізується роль ейдетичного сприйняття світу як об'єднуючої позачасової складової між людьми різних поколінь та навіть історичних епох. У цьому руслі на даний час український народний костюм є унікальним комплексним символом, що шляхом комбінації матеріальної й нематеріальної складової, попри значні трансформації, уособив у собі основні образні ознаки, які слід розглянути з ейдетичного ракурсу, що проводиться вперше, незважаючи на те, що в

галузі мистецтвознавства, філософії, психології тощо було здійснено багато досліджень проблеми формування образу.

Досліджуваний комплекс вбрання українського народу в даній статті розглядається, передусім, як образ, який сформувався упродовж століть та уособлює, перш за все, своєрідну ейдетику первісності життя. Оскільки кожен матеріальний та нематеріальний елемент традиційного костюму створений силою людської творчої думки й тисячолітнього етнокультурного підґрунтя, реалізований за допомогою ряду технік декоративно-прикладного мистецтва з утилітарною та естетичною ціллю та, в підсумку, введений в людський побут.

У першу чергу, варто виокремити тісний взаємозв'язок конструювання мистецького образу костюму та його знаково-символічної системи з довколишнім природним середовищем в різні історичні періоди. Оскільки землеробський аспект існування української нації та залежність українців від річного солярного (землеробського) циклу, пристосування до природи, спонукали до спостереження за довколишнім світом, накопичення знань та спадкоємних висновків, формували повагу й поклоніння українців силам природи та оточуючому середовищу. На цій конструкції виникає концепт сакральності образу втілений у значенні Великої Богині [5].

Тож, етнокультура українського народу базується на опоетизовуванні природи, наданні їй сакрального значення. Що й знайшло свій вияв у ейдетичних знаках та символах. У тому числі, й у вбранні. Передусім, це представлено в мистецтві вишивки, ткацтва, бісероплетіння та інших техніках, дотичних до створення й декорування вбрання – геометричних, рослинних, зооморфних знаків, символів та, в цілому, орнаментів.

Розглянемо ейдетичний зміст найпоширеніших із них. Щодо рослинних мотивів, у зображенні одного з центральних символів не лише вишивки, а й всього декоративного мистецтва – Дерева життя (вазону), схематично задоволі просте за формою вияву, архаїчне сприйняття українцями побудови світу, де представлені небесний, земний та підзем-

ний світи. До рослинних символів у вишивці, ткацтві належать зображення троянди (рожі, ружі), лілеї, листя дуба, хмелю, винограду.

До найбільш популярних геометричних знаків належать квадрати й ромби, що уособлюють землеробське спрямування української нації. Схематичне зображення різноманітних комбінацій цих фігур в орнаментах, присутніх на елементах костюму, являє собою матеріальний світ. Тобто, землю, ниву, а, отже, родючість. Восьмикутна зірка символізує Сонце та Бога. Якщо звернутись до дохристиянських часів, то саме Сонцю поклонялись українці як божеству, що дарує тепло і врожай. Можна стверджувати, що зірка є типовим зразком ейдетичних образів. Трикутник є знаком вогню й, у подальшому, символізує троїстість побудови світу.

До найпоширеніших знаків належить хрест (прямий, косий, подвійний) як символ природи та чотирьох її стихій. Щодо знаку сварги, то вона є хрестом в русі – одним із найдавніших солярних символів, що уособлює динаміку Сонця (влітку та взимку, вдень і вночі). У спіралі втілена побудова Всесвіту та всіх життєвих циклів.

Щодо антропоморфних символів, то вони не набули значного поширення. Описуючи семантику вишивки на прикладі рушників, Ю. Мельничук звертає увагу на те, що «Пояснюється це тою боротьбою, яку вела церква з давніми ведичними віруваннями, світоглядом та світосприйняттям наших предків. Тому всілякі божки, ідоли і їх зображення, на рушниках в тому числі, нещадно знищувалися. Але древня рушниковна культура настільки сильна була на цих теренах, що не вдалося повністю подолати її...» [6].

Серед антропоморфних зображень, які в контексті даного дослідження доцільно варто характеризувати як ейдетичні, є жіночі. А надто, образ Богині, або ж, у більш усталеному звучанні, Берегині. Серед зооморфних зображень у вишивці, ткацтві тощо, які, до слова, є пріоритетними в ейдетичних образах первісності як ознака культу мисливства, присутні образи чотириногих тварин (кінь, коза тощо) та птахів (пава, голуб, горлиця та ін.).

Аналізуючи ряд вищезгаданих знаків та символів, застосовуваних в тих чи інших

елементах українського народного костюма, варто відзначити потужну спадкоємність ейдетичних образів. Із появою їх в дохристиянські часи як уособлення сприйняття людиною того, що вона бачила перед собою, як уявляла цей світ, чому поклонялась – ці знаки й символи закарбувались в генетичній пам'яті української нації та передавались від покоління до покоління. Тут доцільно згадати вишиті елементи вбрання Карпатського регіону, які, як і традиційна косівська кераміка чи різьбярство, мовою декоративно-прикладного мистецтва, за допомогою відповідної колірної гами (переважання темно-зеленого, коричневого, жовтого кольорів) й геометричних орнаментів транслює типові гірські ландшафти й рослинність Карпат.

Далі розглянемо ейдетику традиційного українського костюма в більш масштабному вимірі. Оскільки, окрім тих образів, що застосовуються в декоруванні вбрання, роль ейдетичних образів виконують і окремі елементи вбрання. До найпоширеніших, найбільш упізнаваних належать сорочка, пояс, шапка, хустка, кожух, чоботи. Їхні форми були утверджені й закріплені більш ніж тисячолітнім використанням нашими предками підсвідомо, як свідомо реакція на географічні особливості довколишнього середовища, зміну пір року, стиль життя, систему вірувань тощо.

Ці елементи традиційного українського костюма дійшли до наших днів, і набули міфічно-поетичних рис та використовувалися в магічно-ритуальних актах, що виокремлювали окремі періоди життя людини. Наприклад, народження, перехід у фазу дорослішання, весільна та похоронна обрядовість тощо. Зокрема, примітною сторінкою традиційного весільного обряду українського народу є саджання молодят на вивернутий кожух як прадавній символ багатства та родючості.

Окремої уваги в сприйнятті ейдетики костюма заслуговує його колористика. Вона також транслює первісні уявлення українців, та має характерні риси, де переважає наявність білого, чорного й червоного кольорів. Наприклад, білий колір трактувався як символ чистоти й невинності явної та духовної, святковості й достатку. Важлива, хоч і не

домінуюча роль відводилась зеленому, жовтому й синьому кольорам.

При вивченні ейдетики комплексу вбрання українців, окремої уваги заслуговує принцип гармонійності загального образу вбрання, сформованого багато сотень років тому. Досконало поєднано круговий огляд костюма, оздоблення (декорування) й функціональність, з певною локальною відмінністю. Оскільки предки творили свою естетику, керуючись власними творчими поривами та вмінням спостерігати за світом, що їх оточував. І, як наслідок, продукували в творчому процесі підсвідомі праобрази, які ми характеризуємо як ейдетичні. Тобто такі, що створені підсвідомо. Наприклад, як вже зазначалось, декорували своє вбрання тими знаками, які були продуктом творчого осмислення довколишньої реальності, наділяючи їх тим символічним значенням, яке було їм доступне в силу поступального розвитку цивілізації.

Тож, трактувати «ейдос» українського народного костюма варто як утилітарні речі, які в комплексі були творчим продуктом з притаманними йому ейдетичними образами різного рівня сприйняття та формування мистецького образу костюма.

Висновки. Творче осмислення світогляду попередніх поколінь дає нам можливість аналізувати традиційний костюм українського народу з точки зору ейдетики. Ейдетичний аспект проблеми образу в українському народному костюмі не вивчався. З'ясовано визначальний вплив оточуючого середовища на формування ейдетичних уявлень людини і її пошук емоційно-мистецького вираження світоглядного концепту життя. У костюмі це була знаково-символічна система орнаментування вбрання за допомогою вишивки, ткацтва, бісероплетіння тощо. Сюди належить і гама кольорів, де ключову роль посідають білий, чорний та червоний кольори – кольори природного циклу. Це є однією зі складових частин мистецького образу вбрання.

В конструкції теорії нейроарту та антропології мистецтва ейдетика українського народного костюму постає яскравим утвердженням світоглядної домінанти, джерела якої беруть свої початки в первісності людського буття.

Література:

1. Бондик О.В., Карпов В.В., Лимар Г.М., Наумов О.Г. Мистецтво та антропологія у дискурсі європейських студій. *Культура і сучасність: альманах*. № 1. Київ : НАКККиМ, 2020. С. 110–117
2. Долеско С. В. Мистецький образ українського народного костюма в жанровому портреті українських художників (Російсько-українська війна 2022 р.). *Мистецтвознавчі записки : зб. наук. пр.* 2022. Вип. 41. С. 40–47.
3. Карпов В. В. Нейроарт у контексті творчості : дип. освіт. рівня магістр: 023 образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація. Київ, 2019. 85 с.
4. Карпов В. В., Сиротинська Н. І., Бондик О. В. Ейдетика художньої творчості людини в контексті нейроарту. *Український мистецтвознавчий дискурс : колект. монографія*. Рига, 2020. С. 168–183.
5. Кургаєва С.В. Семантика сакральності образу великої богині в мистецтві первісності. *Український мистецтвознавчий дискурс*. № 2. 2021. С. 27–43.
6. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників. Народне мистецтво. Руське Православне Коло. URL: <https://www.svit.in.ua/stat/rushnyk.pdf> (дата звернення: 18.08.2022).
7. Михайлов Б. Петрогліфи Кам'яної Могили : Семантика. Хронологія. Інтерпретація : монографія. Київ : МАУП, 2005. 296 с.

References

1. Bondyk O.V., Karpov V.V., Lyman Gh.M., Naumov O.Gh. (2020). Mystectvo ta antropologhija u dyskursi jevropejsjkykh studij [Art and Anthropology in the Discourse of European Studies]. *Kuljtura i suchasnistj: aljmanakh*. № 1, 110–117 [in Ukrainian].
2. Dolesko S. V. (2022). Mystetskyi obraz ukrainskoho narodnoho kostiuma v zhanrovomu portreti ukrainskykh khudozhnykiv (Rosiisko-ukrainska viina 2022 r.) [Artistic image of Ukrainian national costume in a genre portrait of Ukrainian artists (Russian-Ukrainian war 2022)]. Kyiv : NAKKKiM [in Ukrainian].
3. Karpov, V.V. (2019). Nejroart u konteksti tvorchosti: dyp. osvit. rivnja maghistr [Neuroart in the context of creativity: dip. education. master's degree]. Kyiv : NAKKKiM [in Ukrainian].
4. Karpov V. V., Syrotynska N. I., Bondyk O. V. (2020). Eidetyka khudozhnoi tvorchosti liudyny v konteksti neiroartu [Eidetics of human artistic creativity in the context of neuroart]. *Ukrainskyi mystetstvoznachyi dyskurs : kolekt. monohrafiia*. Ryha, 2020. S. 168–183. [in Ukrainian].
5. Kurghajeva S.V. (2021) Cemantyka sakraljnosti obrazu velykoji boghyni v mystectvi pervisnosti [The semantics of the sacredness of the image of the great goddess in the art of primitiveness]. *Ukrajinsjkyj mystectvoznachyj dyskurs*. # 2. C. 27–43. [in Ukrainian].
6. Melnychuk Yu. Semantyka ukrainskykh vyshytykh rushnykiv [Semantics of Ukrainian embroidered towels]. *Narodne mystetstvo. Ruske Pravoslavne Kolo*. URL: <https://www.svit.in.ua/stat/rushnyk.pdf> (data zvernennia: 18.08.2022). [in Ukrainian].
7. Mykhailov B. (2005). Petrohlify Kamianoj Mohyly : Semantyka. Khronolohiia. Interpretatsiia : monohrafiia [Petroglyphs of the Stone Tomb: Semantics. Chronology. Interpretation: monograph]. Kyiv : MAUP [in Ukrainian].